

Molnos Angéla sorozata

„Jövőnkért, a magyar nyelv ügyében” (52) □

Újra felhívott az a kedves olvasó, aki elismerő szavaival és őszinte bírálatával egyaránt segít. Tetszett neki az utolsó cikk. Velősen csak annyit mondott, hogy jó. Jó. ..., de ... a címe, az nem, mert a kívülálló félreértheti vagy félremagyarázhatja. *„Hogyan fedeztem fel a gyököket?”* Azt mondják majd, hogy én, e cikkek írója találom ki a gyököket.

□ Valójában a gyököket nem kell „felfedeznünk”, hiszen azok benne vannak nyelvünkben. Eddig a kedves olvasó.

Egyetérték azzal, hogy a gyökök mélyen bele ágyazódtak a magyar nyelvbe, sőt inkább úgy mondanám, hogy nyelvünk lényegét, lelkét alkotják. Nem kell őket feltalálnunk, mint ahogyan nemrégiben valaki feltalálta a bujkáló ébresztő órát vagy a legújabb házi paránygépet, mellyel az öreg (4-5 éves) számítógép és képernyő három kiterjedésű képeket rajzol. Teszi ezt követve az ujjainkkal a levegőben húzott vonalakat. Állítólag a berregve menekülő ébresztőóra meg azért van szükségünk, hogy teljesen felébredjünk, mialatt üldözzük, és végül hálátlanul lecsapjunk rá. □

Ezekhez kellett legalább egy feltaláló, akinek a fejében megszületett az elképzelés, és akiben megvolt a kellő tudás, tehetség és kitartás, hogy azt meg is valósítsa. Régen a felfedező bejárta a még ismeretlen földrészeket, tájakat, szigeteket, talált az európai tudomány számára addig még ismertlen növényeket, állat- és emberfajtákat, nyelveket. Gyökeink felfedezése manapság olyan, mintha az a kutató behatolna az őserdőbe, és ahogy átvágja magát a sűrű bozóton, váratlanul elébe tárul egy tisztás, közepén egy szertartási hely időverte maradványaival. Már sokezer évvel ezelőtt is ott volt az építmény, megmaradt a buja növényzet leple alatt. A felfedező csak megtalálta, felfedte, de nem találta fel, és nem találta ki. Egyszerűen utat nyitott hozzá. Egy szóval szerintem helyes a múltkori cím, mert felfedezni nem ugyanaz mint □ feltalálni. És most folytassuk ugyanazt, vagyis hogyan fedezzük fel gyökeinket?

Munkatársam megkérdezte tőlem, tudom-e, miért „csőr” a madár csőre. Hát nem tudtam. Vagyis eljutottam odáig, hogy „cső”, de a maradék „r” rejtély maradt. Arra először nem is figyeltem oda. Tényleg, a legtöbb madár csőre csőszerű, aránylag hosszú, henger alakú, belül majdnem üres, mint egy cső. Különösen a virágmadáré (kolibri) olyan, mint egy pici cső. Nahát! És az „r”? Nem jöttem rá, hiába törtem a fejem. Pedig milyen egyszerű, ha

már tudjuk. Ahogy megmondta, úgy éreztem magam, mint az a másik felfedező, aki rossz ösvényre tévedt és akit társa üdvrivalgó hangja hív a másik irányba: „Hol vagy? Gyere vissza! Ezt nézd meg!” Ugyanez történt mindazokkal, akiknek nekikszegtem a kérdést: „Miért csőr a madár csőre?” Legtöbbjük semmi magyarázatot sem talált. Tízből három eljutott odáig, mint én: „Olyan, mint egy cső”. Pedig kézenfekvő úgy-e, hogy a madár csőre egyben az orra is? A „csőr” azt jelenti, hogy cső orra van. Az „r” az „orr” szavunk maradványa. Kikopott az „o” hang, hiszen nem könnyű külön kiejteni a két egymást követő magánhangzót: „ő”, „o”, „cső orr”.□

Mindebben számomra az a megrendítő, hogy milyen mértékben felejtettük el nyelvünket, annak gyökereit. Ezután folytattuk beszélgetésünket Júliával, melynek első része már megjelent az Új Idők utolsó előtti számában.

MA: Hogyan haladsz gyökeink felfedezésében? Én még mindig a madarak csőrén rágódom. Mondtad, hogy bűvös ládának nevezted el a Czuczor-Fogarasi nagyszótárt. Joggal, hiszen alig van valami új, amit mondhatnánk gyökrendszerünkről, és amit e két nagy nyelvtudásunk ne fedezett volna fel már közel 150 évvel ezelőtt. A csőszerű madár orr is benne van bűvös ládájukban. Csak föl kell lapozni.

HJ: Kalandos utazásnak neveztem munkámat, mely során felfedezem gyökeinket, váratlan meglepetések érnek, és csodákkal találkozom. Mielőtt felnyitottam volna a bűvös ládát, azon töprengtem, milyen szempont alapján keresgéljek. Aztán hirtelen jött az ötlet, mintha a szótár szerkesztői sugallták volna. Kiválasztottam egy gyűjtőfogalmat, agyümölcsöt, és leírtam az első gyümölcs nevét, ami eszembe jutott.

„Alma”, amiből régen több száz fajta volt a Kárpát-medencében. Vad, szelíd, oltott alma. Nyári, őszi, téli alma. Piros, kormos, cigány alma. Bőralma, birsalma. Apró, aranyalma. Édes, borizú, savanyú alma. Sok szólásunkban, közmondásunkban is szerepel:□ *„Alma nem messze esik fájától”, „Addig uszkál az alma, míg el nem merül”, „Az ifjúság arany alma, nehéz megőrizni”, „Beleharapott a savanyú almába”, „Piros alma is gyakorta férges”, „A szép alma is gyakran savanyú”, „A tiltott alma jobb ízű a többinél”.*

□ Czuczorék úgy magyarázzák, hogy□

alma

□ szavunk „alm” gyöke egy a mal, mál, mell gyökökkel abban az értelemben, hogy tömött, teljes valami. Más jelentést nem említenek.

MA: Nekem pedig először a „málik”, „szétmálik”, „omlik” ige ugrik be. Ez nem mond ellent a tömötségnak. Igaz, hogy vannak nagyon tömör, sőt kemény almák is. Mégis, ha jó fajta és érett, már az első harapásnál érezzük, hogy enged, majd szinte szétmállik fogaink alatt, és akkor érezzük kibontakozó zamatját.□

HJ: Aztán eszembe jutott egy másik gyümölcs, a□ körte. Miután leírtam, sokat törtem a fejem az eredetén. Bár rögtön szemembe ötlött a „kör” kezdet, magam előtt látva a körte furcsa alakját, azonnal el is vettem e feltevést. Hogyan is lehetne a „kör”-rel kapcsolatban, ha éppen az egyszerű gömbtől eltérő alakja jellemzi, okoskodtam. És itt következett a meglepetés, mert mielőtt belenéztem a bűvös ladába, nem is jutott eszembe az ősi vadkörte. Az pedig nagyon is gömbölyű. „Legvalószínűbb, hogy ... gyöke a gömbölyüt jelentő kör, minthogy az eredeti vad körte csakugyan egészen gömbölyű, de a szelidek feje is szinte olyan, s nyakaik hengerdedek.” Írják Czuczor és Fogarasi. Az ilyen élményt, felfedezést, ha már egyszer átéltük, nem lehet egykönnyen elfelejteni. Ezután már mindig eszembe jut a vadkörte tökéletesen körszerű, kerek, gömbölyű alakja a „körte” szó hallatán. ...□

MA: Gondolom, hogy sok más meglepetés is ért a Kárpát-medence őshonos növényvilágában és eleink gyümölcsös kertjeiben barangolva.□

HJ: De még mennyi. Több mint, amennyit fel tudnék most sorolni. Jól megnéztem még a következőket: szilva, dió, meggy, cseresznye, mogyoró, bodza, szőlő, pöszméte, som, eper, szamóca, málna, szeder, kökény, csipkerózsa bogyó, galagonya.□

MA: Ahogy most felsoroltad őket, megütötte a fületem a „málna” szó. Szinte ugyanazon hangokból tevődik össze, mint az „alma”. Mi lehet a hasonlóság? Talán a „mállás” folyamata, azzal a különbséggel, hogy míg az alma szájunkban mállik almazamattá, az érett málna már kezünkben, a szüretelő kosárban vagy vödörben is összeomolhat, elvesztheti eredeti alakját. Gyorsan málladozik és kieszi levét.□

HJ: Nagyszótárunk a „mál” gyök vagy törzs több jelentését sorolja föl, többek között a szétesést, az omladozást is, de ezt nem köti össze a gyümölcs nevével. Szerinte a málna szó onnan kapta nevét, hogy sok „málja” azaz édessége van más bogyókhöz képest. De talán a te értelmezésed kézenfekvőbb.

MA: Abból indulok ki, hogy őseink először megragadták a dolgok érzékelhető, tapasztalható lényegét és csakis azzal alkottak fogalmakat, adtak neveket. Nekem az „édes” - mellesleg, eredetileg „étes”! - a legtöbb gyümölcsre jellemző és nem különböztet meg egyet vagy néhányat a többitől. Még a viszonylag savanyú, de jó zamatú gyümölcs is valahogy édes, „étes” tud lenni. Viszont a „mállás” szemmel láthatóan rendkívül jellemző a málnára. Az almára viszont az jellemző, ahogyan a tömör, feszes halmazállapota teljesen és gyorsan átváltozik a szájunkban zamatos péppé.□

HJ: A halmazállapotról jut eszembe: Ki gondolta volna, hogy a „szilva” szó miről kapta a nevét? Fejtsük meg a „szil” gyök jelentését. Ha annyit elmondok, hogy szívós, szijas rostokból áll, húsa feslőbb, hasadékonyabb, akkor már értjük, hogy miért szilva a szilva. Ilyen egyszerű és mégis nehéz megfejtenünk: a „szil” gyök annyi mint „szij”.□

MA: Ez tényleg érdekes. Tehát eddig azt láttuk, hogy eleink egy-egy gyümölcs lényegét különböző szempontok alapján ragadták meg és nevezték el. Halmazállapotáról kapta a nevét az alma, málna és a szilva, külalakjáról a körte vagyis a vadkörte. És a többi gyümölcsnév?

HJ: Van amikor a gyümölcs színe a névadó. Nagyszótárunk kétféleképpen magyarázza a „kökény” szó gyökét. Az első az, hogy az érett kökénybogyók feltűnően szép hamvaskékek és ezért „kök” vagyis „kék” a gyöke. Kökényszemnek nevezzük a különleges és vonzó sötétkék szemet is. A másik magyarázat az, hogy a kökény név a gömbölyűt jelentő „kö”, „gö” gyökkel a gyümölcs igen helyes, gömbölyű alakjára utal. Én mindenképp az első értelmezést fogadom el, mivel a hamvas kék szín teszi egyedivé.

MA: Én is úgy érzem. De nekem az is elfogadható magyarázat, hogy a név első két-három hangja, vagyis a „kök” gyök mindkét tulajdonságot együtt és egyszerre tudatosítja bennünk. Már ha odafigyelünk a gyökökre ... Mi van a szőlővel? Miért szőlő a „szőlő”?

HJ: „Szőlő” szavunk értelmezése közben Móra Ferenc szőlő szőlője jutott eszembe, anyanyelvünk szőlője is szőlő szőlő. Fürtösen termő, bogyóféle gyümölcsünk a „szőlő”, melynek gyöke a „szúr” ige. Olyan gyümölcs, melyre jellemző, hogy „szürlékeny”: szürlő-szüllő-szüllő-szőlő. A nagyszótár megemlíti Lugossy József értelmezését is, miszerint a szőlő indás, „szövlő” vagyis felfutó növény.

MA: Ez megint egy meglepően más szemszög, melyből eleink meglátták egy-egy gyümölcs lényegét és megnevezték. A „szőlő” szóval nem e gyümölcs külalakját,

látványát, színét, ízét, zamatját vagy illatát emelték ki, még a halmazállapotát sem, hanem a munkát, mely révén az ember kisajtolja a levét, s itallá elkészíti. Lesz belőle must, bor vagy más ital. Ezért szőlő a szőlő. Lényege az átalakító munka, amit az ember ősidők óta rajta, körülötte elvégez.□

Nem akarom elvetni Lugossy magyarázatát, de a Czuczorék „szúr” gyökből való eredeztetése sokkal valószínűbbnek tűnik. „Szüret” szavunk is e gyökből ered. Bár sok más terméket is szüretelünk, a szó hallatára mindig az őszi szőlészeti előkészületekre, munkákra gondolunk. Leszedik az érett fürtöket, kicsömöszölik, tapossák, kisajtolják a szőlőt és így tovább, amíg a teli hordók a pincében szépen sorakoznak egymás mellett. Elkezdődik a szüreti multság. a szüretelőket mustos pecsenyével megvendégelik a gazdák. Mindenki együtt dolgozott, majd együtt vigad.□□

Összefoglalva, fontos emlékezni arra, hogy őseink igyekeztek megragadni a dolgok lényegét és aszerint nevezték el őket. Mint a gyümölcsök kapcsán kitűnik, a lényeg lehetett más is, mint a gyümölcs alakja, színe, látványa. Ez kézenfekvő, hiszen a szemünkön kívül van még más érzékszervünk is, melyel érzékeljük környezetünket. Mivel nyelvalkotó eleink természetközelenben éltek, minden érzékszervükre egyformán szükségük volt, használták azokat, hallásuk, szaglásuk is jóval élesebb volt, mint a miénk. Őket még nem bambította el a felszínes látványok és fülsiketítő zajok világa, amiben mi élünk. Tehát, vigyázzunk mielőtt elfogadunk olyan ellentmondást nem tűrő, felületes és felelőtlen általánosításokat, mint a következők: „... egykoron mindent a látványa alapján neveztek meg” (VCs, 2005, 24 o.). „A régiségben mindent, de mindent annak látványa alapján neveztek meg.” (VCs, 2005, 106 o.). A fenti gyümölcs példák bizonyítják, hogy ez egyszerűen nem igaz. Őseink különben sem lehettek ennyire egyoldalúak ... Idézek még egy ilyen kinyilatkoztatást: „... a magyar szó: kép, kép, kép” (VCs, 2005, 24 o.). Épp úgy mondhatnók, hogy a magyar szó hang, hang, hang, hiszen tele van hangutánzó szavakkal, melyk hangokat idéznek meg és nem képeket. Ha valaki azt mondja, hogy „csicsereg”, az először megidézi bennem az apró madárka fecsegő hangját és nem a képét. Ha azután képzeletem előhívja a csicseregő madárka látványát is, az már egy következő folyamat. Nem elsődleges, nem a „csicsereg” szavunkban rejlik.□ Tartozom egy vallomással a kedves olvasónak és magamnak is. Már közel egy éve úgy írok, mintha nemzetünk nem állana a szakadék szélén. Pedig ott áll, miközben én, mintha mi sem történne, csak ősi nyelvünkkel foglalkozom. Teszem ezt, körülbelül amióta a Jelölt leváltotta az Ügynököt és 2004 álmom havának 5. napjára megrendezte Trianon óta legfájdalmasabb szünetünket. Talán azért hallgattam, mert mások már mindent pontosan megírnak erről az alvilágból ráncszabadult paprikajancsiról és jól táplált színtársulatáról. Nincs mit hozzáfűznöm. Talán azért írok csak a nyelvről, mert ez az utolsó menedékünk, ahol jó lenni, és melynek tisztaságát, békéjét szeretném megosztani a kedves olvasóval.

Gyümölcsseink és gyökeink

Írta: Administrator

2008. július 30. szerda, 20:27 - Módosítás: 2012. március 03. szombat, 14:28

Megjelent az Új Időkben, 2005. áldás havának (július) 15. napján. Az Új Idők általában minden hó 1-jén és 15-én jelenik meg. Szerkeszti: Vödrös Attila. Postai cím: 1027 Budapest, Margit krt. 26. II/1. Távbeszélő: 336-0975, 06-20-978-1838, levelezőgép és üzenetrögzítő:336-0974; villámlevelek: ujidok@euroweb.hu